

Lesgeven over KLIMAAT & ACTIVISME in het VO

*Inclusief leesfragmenten en lessuggesties
voor kinderen en jongeren*

*Schrijvers voor Toekomst - Een nieuw
hoofdstuk voor onze planeet*

Klimaat & activisme

Docentenhandleiding

Beste docent in het middelbaar onderwijs (vmbo, havo en vwo),

In het kader van de aanstaande (achtste) A12-blokkade van Extinction Rebellion (XR) vanaf 9 september 2023 heeft Teachers for Climate een begeleidende les over klimaat & activisme ontwikkeld, bedoeld om in de klas te kunnen inspelen op de actualiteit rondom dit onderwerp.

Lesgeven over klimaat en activisme

Hoe praat je over deze onderwerpen in de klas? Hoe geef je objectief les over een beladen onderwerp waar je zelf wellicht ook een mening over hebt?

Veel jongeren maken zich zorgen over de gevolgen van klimaatverandering of worstelen met een negatief toekomstbeeld. Zij hebben behoefte aan kennis, oplossingsrichtingen, handelingsperspectief en aan een open gesprek.

Wat zijn de achtergronden van de huidige klimaatacties? Hoe denk je als leerling zelf over de klimaatcrisis en de rol van de fossiele industrie? Over welke dingen maak jij je zelf boos? Hoe kom jij voor jezelf op?

Lesbrief en leesfragmenten

De lesbrief begint met een basisles, lessuggesties, informatie over de uitgangspunten van XR en tips voor klassengesprekken. In het tweede deel vind je young adult leesfragmenten (op verschillende niveaus) over klimaat, activisme en de toekomst.

Dit gratis lesmateriaal wordt gedeeld op de speciale website klimaatstaking.org en op de websites van Fridays For Future, Teachers for Climate en Extinction Rebellion.

We laten het aan jouw expertise over om bijgaand materiaal aan te passen aan het leerjaar, niveau en de sfeer in de klas. Het kan fijn zijn om vooraf te peilen hoe de klas tegenover de acties staat (actie-kritisch, actie-neutraal, actie-positief). Hiertoe kan je (vooraf of aan het begin van de les) een korte enquête/zelftest (zes vragen) afnemen met scorepunten – deze is in de lesbrief opgenomen.

Heel veel plezier met dit enerverende onderwerp!

Met vriendelijke groet,

Team Teachers for Climate
www.teachersforclimate.nl

Basisles Klimaat & Activisme

Wat:

Een 'losse les' over klimaat & activisme van 45-60 minuten.

Leerdoel:

Leerlingen weten wat klimaatactivisme inhoudt en ontwikkelen een onderbouwd standpunt daarover.

Doelgroep:

Een klas die deels al de ernst van de klimaatcrisis onderkent, en bereid is om te onderzoeken hoe we hier in de praktijk mee om moeten gaan. (Zelf differentiëren naar leerjaar en leerniveau.)

Tijd	Wat doet de docent?	Wat doen de leerlingen?
0-8'	<p>Beginvraag/Introductie (evt. in kring): wie heeft er zin in vakantie? (antwoord: iedereen!)</p> <p>Hoe is vakantie eigenlijk ontstaan? Sinds wanneer hebben we het?</p> <p>→ Tegenwoordig hebben we op school een wettelijk recht op vakantie. De vakbeweging van de loodgieters hebben voor dit recht gestreden door middel van staking van 8 mei 1928 (negen dagen voor het begin van de Olympische Spelen in Amsterdam!).</p> <p>Bron: https://onsamsterdam.nl/wij-eischen-vacantie (laat zien op smartboard)</p> <p>Een staking is eigenlijk een soort <u>actie</u>: om iets te bereiken wat je (als groep) belangrijk en rechtvaardig vindt, doe je iets wat volgens de wet niet mag en waar anderen (je baas, maar ook het publiek) last van hebben. Wie kan nog meer positieve dingen (verworvenheden) bedenken die d.m.v. actie tot stand zijn gekomen?</p> <p>→ * Kiesrecht voor vrouwen. * Basisrechten voor mensen van kleur (VS). * Goede arbeidsomstandigheden. * Fatsoenlijk loon. * Schone lucht, schoon water.</p> <p>Veel (maar niet alle) acties waren geweldloos. Waarom is dat belangrijk? Luister naar Martin Luther King: (van 2:08 tot 3:11 – zet ondertiteling aan in de video!)</p> <p>https://youtu.be/l2-v31yIlyU?feature=shared&t=128</p>	<p>Beantwoorden vragen, doen actief mee, luisteren naar elkaar</p>

Tijd	Wat doet de docent?	Wat doen de leerlingen?
8-15'	<p>Bruggetje naar: Op 9 september begint ook een actie: de A12-blokkade-estafette van Extinction Rebellion (laat poster zien: a12blokkade.nl).</p> <p>Vraag 1) Wat weten jullie er al van?</p> <p>Vastleggen in woordspin op white/smartboard. Belangrijk: klimaat, actie, overlast, fossiele subsidies, beleidsverandering ☑ fossiele subsidies kort uitleggen: elk jaar meer dan 30 miljard euro voordeel voor fossiele bedrijven (vgl: brandend huis blussen met benzine). Veel discussie over. Op Prinsjesdag (19 sept) misschien meer nieuws.</p> <p>Geef elke leerling een gekleurd papiertje (A6 of A5) en zorg dat ze een pen hebben. Ze gaan in stilte de (korte) antwoorden op onderstaande vragen opschrijven.</p> <p>2) Wat vind je van de A12-blokkade (negatief, neutraal of positief)? Kan je het vergelijken met eerder genoemde acties/doelen? Waarom (niet)?</p> <p>Ordenen in drie kolommen: Negatief/Neutraal/Positief Daarna: laat leerlingen papiertje inleveren.</p>	<p>Beantwoorden vragen, doen actief mee, luisteren naar elkaar</p> <p>Bij vraag 2: de leerlingen schrijven eerst hun antwoorden op (om de invloed van groepsdruk te verminderen), en kies er een paar uit (hoeft niet allemaal)</p>
15-20'	<p>Hoe werkt Extinction Rebellion? Uitlegvideo door RTL Nieuws (6:11) laten zien – kan ook een deel overslaan (b.v. tot 3:04 laten zien). Video 'Dit is Extinction Rebellion':</p> <p>https://www.youtube.com/watch?v=pNu1_8Yyk7E</p>	Kijken met aandacht
20-30'	<p>Verdeel de klas in groepjes van 3 à 4 (kan evt m.b.v. hun mening op het papiertje). Ze krijgen vijf minuten om als groep een positie te kiezen over de A12-blokkade: Negatief, Neutraal of Positief. Ze moeten minstens drie argumenten opschrijven (in hele zinnen) en twee tegenargumenten weerleggen.</p>	Gaan in groepjes serieus aan de slag. Nodig: pen en papier.
30-40/45'	<p>Kies drie groepjes met (zo mogelijk) elk een ander standpunt en laat ze als groepje naar voren komen om in twee tot drie minuten hun argumenten en weerleggingen presenteren (elk groepslid moet min. 1x spreken). De groepjes die niet naar voren komen, moeten direct na elke presentatie kort 1 top en 1 tip geven. (Zorg dat elke leerling een keer aan de beurt komt.)</p>	Drie groepjes geven een korte presentatie voor de klas. De rest observeert en geeft feedback.

Tijd	Wat doet de docent?	Wat doen de leerlingen?
40/45-45/50/60'	<p>Afronding/inventarisatie: wie is van gedachten/mening veranderd? Hoe/waarom? Je kan van de ingeleverde papiertjes enkele (na toestemming!) voorlezen en de vraag herhalen.</p> <p>Slotvraag: Is er iemand die naar de A12 zou willen? Als (kritische) jeugdjournalist, als deelnemer, of als....?</p> <p>Vertel over de ondersteunende klimaatstaking-manifestatie op het Malieveld voor scholieren en docenten op vrijdag 15 september 11:30-15:00 met muziek, sprekers en workshops (www.klimaatstaking.org) Die dag wordt wereldwijd gestaakt voor een beter klimaatbeleid. #GlobalClimateStrike en www.fightfossilfuels.net</p>	Geven hun mening, luisteren naar elkaar.
EXTRA	<p>OPTIONEEL AANSLUITEND</p> <p>1) Je kan een opvolgmoment noemen/voorbereiden voor leerlingen die er naartoe willen. Het is nog sterker als dat (deel)schoolbreed georganiseerd kan worden!</p> <p>2) Je kan met je klas een stukje voorlezen (evt. via smartboard) uit een van de recent uitgekomen klimaatboeken voor jongeren. Een schrijfo opdracht kan zijn: beschrijf in 200 woorden het vervolg op de scene die je net gehoord of gelezen hebt.</p>	

Aanvullingen, ideeën en suggesties

Startopdracht Hoe denk je dat de wereld er in 2050 uitziet?

(1):

Op te halen door:

- Laten tekenen in vijf minuten, in klassengesprek belangrijke elementen uit de tekening laten benoemen.
- In groepjes mindmap laten maken, een leerling per groepje presenteert.
- Drama opdracht: maak een reportage van jezelf in het jaar 2050.

Startvragen Wil je dat de wereld er in de toekomst zo uitziet?

(1):

- Welke toekomstbeelden vind je wel/niet fijn?
- Heb je over het algemeen een positief of negatief beeld over het jaar 2050 (eventueel leerlingen op een lijn zetten en met elkaar in discussie laten gaan hierover)
- Denk je veel of weinig invloed te hebben op jullie toekomst (ga uit van 2050).
- (eventueel leerlingen op een lijn zetten en met elkaar in discussie laten gaan hierover)

Startopdracht Bovenstaande tekening maakte Gert-Jan Oosting voor 'Grootouders voor het Klimaat.'

(2):

- Wat zou de illustrator met de tekening willen zeggen? (ga in op urgentie, veel discussie, bureaucratie, weinig handelen.)
- Welke teksten zou jij in de ballonnetjes zetten?

**Startvragen
(2):**

Welke manieren heb je om invloed uit te oefenen op je toekomst?

- Inventariseren: je eigen gang gaan, lifestyle, studie, werk, politiek, activisme
- Bruggetje naar de klimaatacties:
- Wat is burgerlijke ongehoorzaamheid?
- Wat is activisme?
- Wat zijn fossiele subsidies?
- Mag je staken voor het klimaat?

**Idee 1:
Klassenge-
spreek over
burgerlijke
ongehoor-
zaamheid**

Opdracht: Klassengesprek over burgerlijke ongehoorzaamheid

Ga met je leerlingen in gesprek over burgerlijke ongehoorzaamheid.

Werkvorm: Deel geeltjes in de klas uit en laat leerlingen op het geeltje iets schrijven waar zij zich druk overmaken. Verzamel de geeltjes (met of zonder naam) en plak ze op het bord. Als een bepaald onderwerp of wens vaker genoemd is, kan je suggereren of leerlingen daar eventueel voor zouden willen actievoeren. En zo ja: wie, wat, waar, wanneer, waarom en hoe?

**Idee 2:
Maak een
selfie**

Opdracht voor leerlingen die positief staan tegenover de A12-blokkade:

Maak een selfie!

Ga naar <https://a12blokkade.nl/selfie/>

Idee 3:

Buitenschoolse opdracht voor leerlingen die naar de klimaatstaking gaan

Kom naar het Malieveld!

Je kan de hele klas voor vrijdag 15 september een verplichte 'buitenschoolse' opdracht geven (check met je leidinggevende!): wees om 11:30 op het KliMalieveld in Den Haag (reis als klas per trein!), en doe verslag (film/foto/geschreven) als a) kritische journalist, OF b) voorbijganger, OF c) deelnemer. *Is een schooldag te moeilijk, kies dan zaterdag 9 of zondag 10 september, maar dan mag het niet verplicht zijn voor de leerlingen!*

Opdracht: Bewijs dat je op de klimaatstaking op het KliMalieveld bent geweest. Geweldig dat je bij de klimaatstaking bent geweest, maar om de ervaring om te zetten in kennis, hierbij een aantal opdrachten om 'bewijzen' dat je echt bent geweest.

1. Schrijf als voorbereiding vijf vooroordelen die je hebt over activisme.
2. Maak een selfie van jezelf op het Malieveld.
3. Interview een deelnemer aan de klimaatstaking en bereid daarvoor vijf interviewvragen voor.
4. Volg een mini-lesje op het podium van een wetenschapper en vat de kern van zijn lesje samen in vijf zinnen.
5. Schrijf een stukje van 300 woorden voor de nieuwsbrief van school over het bezoek aan de klimaatstaking.
6. Bij de klimaatstaking zijn diverse schrijvers aanwezig. Laat je voorlezen door een schrijver en zorg voor een bewijs.

Werkvorm (optioneel): Maak een strippenkaart met bewijzen die passen bij jouw onderwijssituatie. Deel deze kaart uit aan de leerlingen met instructie dat ze een aantal bewijzen moeten verzamelen.

Idee 4:

Mini-persconferentie

Opdracht: Schrijf een tekst voor een mini-persconferentie.

Ga naar <https://a12blokkade.nl/statement>

Werkvorm: Deel of print de tekst. Laat de leerlingen deze lastige tekst in stilte lezen. Verzamel moeilijke woorden en bespreek deze. Probeer de tekst met de leerlingen te verklaren. Laat de leerlingen in tweetallen een nieuwe persconferentie schrijven en speel de beste na voor de klas.

Idee 5:

Klassengesprek over fossiele subsidies

Opdracht: Klassengesprek over fossiele subsidies

Toelichting: hoe zijn fossiele subsidies volgens onderzoek van de klimaatbeweging opgebouwd? <https://a12blokkade.nl>

- Ga met je leerlingen in gesprek over subsidies.
- Ga met je leerlingen in gesprek over wat de fossiele industrie is.
- Ga met je leerlingen in gesprek over wat zijn fossiele subsidies.
- Ga met je leerlingen in gesprek over wat zijn vinden van fossiele subsidies.

Subsidie (van het Latijn: subsidium: ondersteuning, hulp, bijstand) is een tijdelijke bijdrage van de overheid of een niet-commerciële organisatie ten behoeve van het starten van een activiteit waarvan het economische belang niet direct voor de hand ligt. (Bron: Wikipedia)

Fossiele industrie: Bedrijven die zelf olie of andere fossiele brandstoffen produceren, of chemische bedrijven met een sterke affiniteit met de productie van deze fossiele brandstoffen.

Fossiele subsidies zijn alle financiële regelingen waarmee de overheid het gebruik van olie, kolen en gas goedkoper maakt.

Idee 6:**Extra vragen om over na te denken:**

- Hoe denk je over een weg afsluiten voor een hardloopwedstrijd, en over afsluiten voor een demonstratie?
- Hoe denk je over het wel/niet straffen van een schoolspijbelaar, een klimaatspijbelaar, een winkeldief, een demonstrant die illegaal een weg blokkeert, een handelaar in drugs, een directeur die met zijn bedrijf te veel kankerverwekkende stoffen uitstoot (evt. linken aan actualiteit rond Tata Steel en Chemours)?
- Vind je dat de mens meer / minder / evenveel rechten heeft op een passende leefomgeving als een diersoort of een natuurgebied? En wat zou dat moeten betekenen?

Veelgestelde vragen (FAQ)

V: Is er een standaard brief/mail die ik naar de ouders van leerlingen / mijn leidinggevende kan sturen?

A: We hebben voorbeeldbrieven ontwikkeld. Die vind je op:

<https://klimaatstaking.org>

V: Moeten leerlingen vrij vragen als ze naar de manifestatie gaan?

A: Dit werkt op elke school anders, maar wat vaak goed werkt is dat je de staking als leraar in de week zet bij de schoolleiding en leerlingen en dan de ouders een mailtje laat sturen met de vraag of ze naar Den Haag mogen. Leg ook uit dat het een buitenschoolse activiteit is waarbij ze een opdracht krijgen en niet gedwongen worden om mee te demonstreren als ze dat niet willen. Zie ook lesopdrachten Idee 3: ga als a) kritische journalist, OF b) voorbijganger, OF c) deelnemer.

V: Is het legaal om naar deze klimaatstaking te gaan?

A: 'Heeft een diploma zin op aarde die onleefbaar is?' Hoe gemeend de vragen en overwegingen ook zijn, als de leerlingen niet formeel toestemming hebben van school, dan is het spijbelen, en niet legaal. Er zijn verschillende manieren om als school om te gaan met een schoolstaking. Teachers for Climate ontwikkelde hiervoor richtlijnen. Die vind je op: <https://klimaatstaking.org>

V: Komen mijn leerlingen niet op de A12?

A: Leerlingen zijn leerlingen, maar in principe: NEE. De klimaatstaking op 15 september en bijbehorende activiteiten zijn op een aparte locatie op of in de buurt van het Malieveld.

De A12-blokkade is elke keer een verrassing, maar is wel op de A12. Beide activiteiten zijn duidelijk van elkaar gescheiden.

Extra: Leg leerlingen uit dat XR-demonstranten goed zijn voorbereid d.m.v. briefings en trainingen. Er zijn strakke afspraken over de geweldloze actieconsensus, onderlinge communicatie en het omgaan met conflicten en arrestaties. Alle demonstranten op de A12 zijn bij XR bekend om juridische ondersteuning te kunnen bieden bij een mogelijke arrestatie. Het is sterk af te raden om zonder voorbereiding de A12 op te gaan.

Tips om in de klas te praten over emoties

1. Start een gesprek aan de hand van een concrete gebeurtenis: een nieuwsbericht, een foto, een opdracht, een opmerking in de klas. De basisvraag is: wat doet dit met je?
2. Alle emoties mogen er zijn. Oordeel niet maar inventariseer. Probeer de leerlingen te begrijpen (en elkaar te laten begrijpen) vanuit oprechte interesse in hun perspectief en in hun leefwereld.
3. Activeer de leerlingen om over hun emoties te praten maar dwing ze niet. Geef ze de ruimte om zich pas te uiten als zij zich veilig voelen.
4. Als meningen en emoties door elkaar gaan lopen, herleid dan het gesprek weer naar de emotie. (Ik zie dat je je bedreigd voelt / kwaad maakt / je niet begrepen voelt... kun je uitleggen waar dat vandaan komt?)
5. Hou de uitkomst van het gesprek open. We hoeven geen consensus te bereiken. Het is geen discussie waarin we elkaar proberen te overtuigen. Het doel is om meer van elkaar te weten te komen.
6. Soms is het fijn om duidelijke spelregels af te spreken (bijv. stokje doorgeven, alleen op een ander reageren door een vraag te stellen) of om een bepaalde methodiek te hanteren. Dit vergroot de veiligheid.
7. Wees flexibel in tijd. Geef jezelf als docent de ruimte om een gesprek korter of langer te laten duren dan gepland, afhankelijk van de reacties in de klas. Bouw deze flexibiliteit in in je lesplan.
8. Beëindig het gesprek rustig als het langdurig verslapt, te heftig wordt, of als het doel van het gesprek volgens jou bereikt is. Ook constateren dat er grote verschillen zijn waar we mee om moeten gaan, is een uitkomst.
9. Vat het gesprek objectief samen. Benoem de verschillende emoties die voorbij zijn gekomen. Reflecteer op de sfeer, de veiligheid en de aandacht voor elkaar.

Meer informatie over participerende organisaties:

www.klimaatstaking.org

www.fridaysforfuture.nl

www.teachersforclimate.nl

<https://extinctionrebellion.nl>

Voor vragen over deze lesbrief, mail aan:

klimaatstaking@teachersforclimate.nl

Info@teachersforclimate.nl

Voor informatie over de schoolstaking op 15 september 2023:

www.klimaatstaking.org

Voor aanmelden bij of informatie over XR, mail aan:

xr-families@extinctionrebellion.nl

Voor informatie over de A12-blokkade in Den Haag vanaf 9 september:

<http://www.a12blokkade.nl>

ZELFTEST: Hoe denk jij over klimaatactivisme?

*klimaatactivist: iemand die alleen of samen met anderen aandacht vraagt voor de klimaatcrisis en effectieve (beleids)verandering eist, waarbij soms hinder voor het publiek ontstaat.

1) Klimaatactivisme is volgens mij:

- a) De beste manier om de maatschappij op het gebied van klimaat echt structureel te verbeteren voor ons allemaal (0)
- b) Een egoïstische manier van een kleine groepje om hun eigen zin door te drijven (10)
- c) Een begrijpelijke, maar niet altijd de beste manier om de klimaatcrisis onder de aandacht te brengen (5)

2) Welke van drie onderstaande acties is volgens jou de beste klimaatactie?

- a) Een urenlange wegblokkade met 1000 mensen om fossiele subsidies te stoppen (0)
- b) 1000 bomen planten met de hele school (5)
- c) 1000 handtekeningen ophalen voor papieren i.p.v. plastic rietjes op school (10)

3) Wat doe je als je op straat een groepje klimaatactivisten flyers ziet uitdelen?

- a) Ik vraag kort wat ze doen en neem een flyer aan (5)
- b) Ik loop door en moet lachen om hoe ze eruit zien (10)
- c) Ik check goed waarom ze daar staan en als ik tijd heb, sluit ik misschien wel aan (0)

4) Voor welke voorbeeldfiguren heb jij de meeste bewondering?

- a) Kylian Mbappé, Femke Bol, Beyoncé (5)
- b) Nelson Mandela, Greta Thunberg, Sylvana Simons (0)
- c) Andrew Tate, Elon Musk, Max Verstappen (10)

5) Wat vind jij van de klimaatcrisis?

- a) Niet echt een probleem; van mij mag het wel wat warmer worden (10)
- b) Een serieus probleem, maar het wordt waarschijnlijk wel opgelost door de overheid (5)
- c) Een enorm probleem, waar we veel aandacht voor moeten blijven vragen (0)

6) Wat vind je van klimaatonderwijs?

- a) Het zou wel goed zijn als we wat meer informatie over de klimaatcrisis zouden krijgen (5)
- b) Niet nodig om daar meer tijd aan te besteden dan we nu al doen (10)
- c) Het is dringend nodig dat we veel meer les krijgen over de grootste crisis van nu, inclusief informatie over activisme (0)

0-19 punten: Wat jou betreft is het heel goed dat er veel klimaatacties gevoerd worden. Als je kan, doe je mee of steun je ze op een andere manier.

ACTIE-POSITIEF

20-40 punten: Je vindt het prima dat mensen actievoeren voor het klimaat, maar zelf zul je niet snel meedoen.

ACTIE-NEUTRAAL

41-60 punten: Je hebt weinig sympathie voor klimaatactivisten. Voor jou hoeft er niet veel te veranderen.

ACTIE-KRITISCH

SCHRIJVERS VOOR TOEKOMST

Een nieuw hoofdstuk voor onze planeet

Leesfragmenten en opdrachten voor kinderen en jongeren

Wij geloven dat verhalen een cruciale rol spelen in het creëren van een duurzame toekomst. Verhalen schetsen een beeld van een wereld waarin je liever niet of juist wel wilt leven, en laten je daarover nadenken. Ze kunnen een perspectief bieden op hoe een duurzame toekomst eruit ziet en verbeelden hoe je daar kunt komen. Daarom willen wij de zorg voor het leven op onze planeet actief verbinden aan literatuur.

We hebben alvast een aantal leesfragmenten gebundeld en korte vragen hierbij bedacht. Een startpunt om in de klas creatief en optimistisch les te geven over klimaat, activisme en de toekomst van onze planeet.

Schrijvers voor Toekomst

Anna Woltz

Elin Meijnen

Karin Lachmising

Jan-Willem Anker

Marc ter Horst

Marike Goslinga

Mark Boode

Marloes Morshuis

Mijke Pelgrim

Thijs Goverde

Esther Walraven/ Wilfried Ivens

illustratie Gert-Jan Oosting

ANNA WOLTZ

Schrijver Anna Woltz woonde in 2012 drie maanden in New York. Voordat ze vertrok zei ze: 'De hoofdpersonen in mijn boeken beleven grote avonturen, en ik zit hier maar thuis achter mijn computer. Nu wil ik zélf een avontuur beleven!'

Haar wens werd op een angstaanjagende manier vervuld: ze maakte mee hoe orkaan Sandy dwars door New York raasde. Er vielen tientallen doden, hele wijken liepen onder water en de halve stad zat vier dagen zonder elektriciteit.

In 2012 waren veel mensen zich nog minder bewust van extreem weer door klimaatverandering: ook Anna Woltz realiseerde zich niet dat in de toekomst veel meer mensen zulke gevaarlijke weerfenomenen zouden meemaken...

Fragment uit Honderd uur nacht (Querido, 2014)

Terwijl Seth de computer en de televisie weer aandoet, luisteren we naar het janken van orkaan Sandy. Ze rukt aan de muren en beukt tegen de ramen. Regen slaat tegen het glas, op televisie lopen steeds meer stukken van de stad onder water. Ik hoor buiten iets breken en even later krijst er een sirene.

Ik schuif dichterbij Abby toe en kijk naar de lamp boven het hoge aanrecht. En dan kan ik opeens niet meer ademen. Die lamp, zo'n glazen kapje aan een lang snoer, zwaait zachtjes heen en weer.

Dat kan niet, zeg ik tegen mezelf. Het waait binnen niet. De deur zit op slot, alle ramen zijn dicht. Hoe kan die lamp heen en weer zwaaien? En opeens begrijp ik het.

Het is niet de lamp die beweegt. Het is het huis.

De lamp hangt doodstil boven het aanrecht, maar ons gebouw zwaait zachtjes heen en weer. Ik wil wijzen en schreeuwen dat bakstenen en beton niet mogen deinen in de wind, maar ik kan geen geluid maken. Al het geluid in de wereld is op dit moment voor Sandy.

En dan, zonder extra waarschuwing, zonder knal, zonder geflikker, wordt het donker.

Om te bespreken met de klas:

1. Heb jij wel eens extreem weer meegemaakt? Denk bijvoorbeeld aan een hittegolf, een overstroming door heftige regenval, schade door gigantische hagelstenen, een zware storm... Hoe was dat? Was je bang?
2. Denken jullie bij het plannen van een vakantie wel eens aan extreem weer? Zouden we daar in de toekomst allemaal rekening mee gaan moeten houden? Praat je hier wel eens over met je ouders?
3. Door orkaan Sandy hadden telefoons geen bereik meer en deden ook internet en WIFI het niet meer. Wat zou jij het ergste vinden om te missen? Bellen? Appjes? Social media? Nieuws? Iets anders? Zou jij goed voorbereid zijn als je op reis opeens zonder telefoon komt te zitten?

Als vijftienjarige schreef Anna Woltz een jaar lang columns voor de Volkskrant over haar leven op school: over leraren, lunchpauzes, spieken en gymles. Die stukjes werden gebundeld in Overleven in 4B. Anna Woltz studeerde Geschiedenis en is nu fulltime schrijfster; ze heeft 28 boeken geschreven die vertaald zijn in 27 talen. Gips werd bekroond met de Gouden Griffel 2016, Alaska en De tunnel kregen allebei een Zilveren Griffel.

Haar nieuwste boek De spin en de sleutel (oktober 2023) is heel spannend én pijnlijk actueel: Elena maakt mee hoe het mis kan lopen als een filmpje viral gaat, en Atlas is ervan overtuigd dat hij zich moet voorbereiden op alle rampen die ooit kunnen gebeuren. Tijdens een bloedhete zomer proberen ze elkaar te helpen.

Foto: Carli Hermès

Meer weten? Kijk op www.annawoltz.nl

Anna Woltz: *‘Verhalen doen ertoe. Boeken laten ons zien welke levens mogelijk zijn. Mooie, spannende, schokkende en ontroerende boeken laten ons nadenken over wat we willen, en wat we juist willen voorkomen. Inspirerende verhalen kunnen ons helpen om een nieuwe wereld vorm te geven.’*

Over De spin en de sleutel

Elena vlucht naar het einde van de wereld.

Atlas wacht op het einde van de wereld.

En dan ontmoeten ze elkaar...

Een bloedhete zomer. Elena moet een hele maand logeren bij het nieuwe gezin van haar tante, want niemand anders wil haar hebben. Vlak voordat ze aankomt, gooit ze haar telefoon weg en knipt ze haar lange haar af.

Op de boerderij leert ze Atlas kennen. Hij heeft de ramen van zijn slaapkamer dichtgetimmerd, elke nacht verdwijnt hij uren in het donker en zijn zusje zegt dat hij de school in brand heeft gestoken.

De laatste keer dat Elena iemand probeerde te helpen, ging het compleet mis. Maar hoe kan ze een maand tussen zoveel geheimen wonen zonder iets te doen?

ELIN MEIJNEN

Elin Meijnen (1971) is schrijfster en docent Nederlands in Nijmegen. Ze schreef De tweede stem en Huisje 13 (Blossombooks). Als ze in de klas praat over het klimaat en de milieuproblemen merkt ze dat leerlingen vaak roepen: 'Ik mag toch gewoon vlees eten,' of 'Zolang andere landen niks veranderen hoeven wij toch niet te stoppen met onze vakanties.' Ze vindt dat een lastige situatie maar probeert er toch over te praten.

FLAPTEKST Huisje 13

Wat doet een meisje van bijna vijftien helemaal alleen in een huisje zonder stromend water en zonder internet? Dat vraagt Ronja zich ook wel eens af. Maar meestal heeft ze geen tijd om zich dingen af te vragen, ze is veel te druk met overleven. Ze moet boodschappen doen, haar moestuin verzorgen, koken, warm blijven en huiswerk maken.

Haar moeder is doodsbang voor wifi-straling en na een nare ruzie is Ronja niet meer welkom in huis. Ze krijgt haar 'eigen plekje' in een leegstaand tuinhuisje. Haar vader woont ver weg en weet van niks. Maar hoe lang lukt het Ronja om dit geheim te bewaren voor haar mentor en haar vriendinnen? En wat als haar vader er toch achter komt?

In Huisje 13 moet Ronja (14 jaar) meebewegen met haar hypersensitieve veganistische wifwappie-moeder die zich steeds meer isoleert van de buitenwereld. Ze verhuizen naar een stralingsvrij vakantiepark en uiteindelijk moet Ronja zelfs in een eigen huisje gaan wonen. In onderstaand fragment gaat Ronja voor het eerst mee met haar ouders om het vakantiepark te bekijken.

Koeien en sloten (ingekort)

Ik weet nog goed. Ik zat in de brugklas. Mijn middelbare school vond ik fantastisch, ik had vrienden gemaakt en genoot van de verschillende vakken en al het nieuwe. Ik zat totaal niet te wachten op verandering. Helaas werd mij niets gevraagd.

Het ging om een vervallen vakantiepark met huisjes en caravans, gelegen tussen weilanden achter de dijk van het Markermeer. Het stond te koop. Het was uniek. En het was heel ver weg.

Mama zou haar adviesbureau kunnen runnen vanuit de schuur die helemaal verbouwd zou worden tot kantoor en Ramses zou de verhuur van de huisjes op zich nemen. We konden een grote moestuin aanleggen en zelfvoorzienend gaan leven.

Op een grijze lentedag stapte ik achterin de auto bij mijn overenthousiaste moeder en stiefvader om te gaan kijken naar wat ons nieuwe paradijs zou worden. Ik had geen zin. Ik staarde uit het raam en las de borden die wezen naar steden die ik nooit had bezocht. Wat moest ik hier?

‘Mam, als we verhuizen, waar ga ik dan naar school? Ik ben net een beetje gewend aan deze. Ik wil niet naar een nieuwe plek.’

‘Iedereen moet offers brengen, Ron. Iedereen.’

‘Waarom?’

‘Dat weet jij heel goed. We gaan onze footprint verkleinen, en sober leven.’

‘En moet dat zo ver weg?’

‘Dit is een unieke kans.’ Haar telefoon ging en ze nam op. ‘Met Marij den Brouwer.’

Ik zuchtte. Blablabla, de wereld ging ten onder en de mensheid was de schuldige. Dus nu moesten wij alles anders gaan doen? Wat een onzin. We konden beter een nieuwe, zuinige auto kopen in plaats van te verhuizen naar Verweggistan. Maar mama was inmiddels lid geworden van die politieke partij en opgeklimmen tot fractiemedewerker. Ze moest en zou het goede voorbeeld geven. En dus brachten we offers, allemaal.

We draaiden de snelweg af en gingen langzamer rijden. Ramses stak een sjekkie op. Hij deed een raampje open en we konden elkaar niet meer verstaan. Ik zag koeien en sloten, maar voor de rest was het plat en kaal. Na een tijdje doemde er een uitgestrekt meer voor ons op waar we langs bleven rijden. Aan de ene kant lag het water en aan de andere kant, in de diepte, weiland.

‘We zijn er’, zei Ramses. ‘De Wildvanck.’

Op de terugweg was ik stil. Sprakeloos. En dat was geen probleem, want mijn moeder en Ramses praatten honderduit. ‘Dat stuk achter het huis kan de moestuin worden. Dat ligt goed op de zon.’

‘Het huis moet wel een verfje krijgen.’

‘Tuurlijk. Dat doe ik. Maar die tuin...’

‘En de huurders van dat park. Kan jij dat, Ram?’

‘Liefste,’ hij legde zijn hand op haar knie en keek haar diep in haar ogen, ‘Ik kan dat. Wij kunnen dat, jij en ik.’

‘Let op de weg!’ Mama keek via haar spiegel naar mij. ‘Wat denk jij, lieverd?’

Ik keek terug. Probeerde haar te bereiken met mijn ogen. ‘Ik weet niet,’ zei ik. Ik hoopte dat ze mijn blik zou lezen en zou zien dat ik NIET wilde. Maar ze begreep me niet.

(...)

Zo werden wij de nieuwe bewoners van De Wildvanck.

Vragen:

Veel kinderen eten vlees, vliegen elke zomer naar verre landen en gaan elke winter op skivakantie. Toch is dat niet goed voor het klimaat. Soms zijn er grote verschillen binnen één klas of één school.

1. Hoe zou jij je voelen als je Ronja was? Als je ouders heel streng gingen leven, je moest verhuizen en je nooit meer op de wifi mocht?
2. Moeten we echt allemaal offers brengen voor het klimaat, zoals Ronja’s moeder zegt?
3. Zou jij je vrienden of familie aan durven spreken op hun ‘klimaatonvriendelijke’ gedrag? Zou je durven zeggen: ‘vlieg jij nog?’ of: ‘eet jij vlees?’
4. Hoe zou jij je voelen als iemand jou of je familie aan zou spreken op je ‘klimaatonvriendelijke’ gedrag?

Meer informatie over Elin Meijnen op www.elinmeijnen.nl. Ook is zij te boeken voor schoolbezoeken via de Schrijverscentrale.

MARC TER HORST

Marc ter Horst (1968) schrijft fictie en non-fictie voor kinderen en jongeren. Bijna altijd speelt het klimaat, de natuur en de aarde een belangrijke rol. Marc geeft presentaties, workshops en lezingen over klimaatverandering voor kinderen, jongeren en volwassenen.

Marc: tijdens schoolbezoek merk ik dat kinderen vaak weinig van klimaatverandering weten of snappen. Het gevolg is dat ze zich soms veel te veel of juist veel te weinig zorgen maken. Met mijn boeken wil ik het klimaatprobleem in perspectief plaatsen en lezers op een aantrekkelijke manier de wetenschappelijke feiten geven op basis waarvan ze zich zelf een mening over het klimaatprobleem kunnen vormen.

In **Rugzwemmen (12+)** vecht brugklasser Noor een strijd uit met haar ouders, die haar haar leven lang al meeslepen naar klimaatdemonstraties. Noor staat er wel achter maar wordt ook steeds somberder van alles wat ze niet mag en van al het slechte nieuws. In de zomervakantie trekt ze haar eigen plan. Via verschillende ontmoetingen ontdekt ze hoe andere mensen naar het leven en naar de klimaatcrisis kijken.

Rugzwemmen biedt volop stof om met leerlingen in gesprek te gaan over klimaatverandering, depressie, vriendschap, actie voeren en je eigen mening vormen.

Op de website van de auteur is een uitgebreide lesbrieff beschikbaar.

Pjotr van Lenteren in De Volkskrant: 'Rugzwemmen' is een geslaagd jeugdboek over de klimaatcrisis. Het laat ruimte voor hoop en humor'.

Palmen op de Noordpool (10+) is een informatief kinderboek dat uitgebreid ingaat op (de wetenschap achter) de klimaatcrisis. In behapbare hoofdstukken komen oorzaken, gevolgen en mogelijke maatregelen aan de orde. Met thema's als ijstijden, waterdamp, koraalverbleking, bevolkingsgroei en nepnieuws sluit het aan op aardrijkskunde, natuurkunde, scheikunde, maatschappijleer en Ne-

derlands. Er zijn diverse lesbrieven bij het boek ontwikkeld makkelijk zelf mee aan de slag gaan. Bijvoorbeeld door leerlingen die je zelf kunt doen hun favorieten te laten kiezen en te doeltreffend ze zijn.

Palmen op de Noordpool is in 13 talen vertaald en won diverse de Glazen Globe voor het beste aardrijkskundige jeugdb

Op www.marcterhorst.nl vind je meer informatie, extra bronnen en lesbrieven bij de boeken. Via de Schrijverscentrale kun je Marc uitnodigen voor een lezing of workshop die aansluit bij aardrijkskunde, Nederlands of maatschappijleer.

Fragment uit Rugzwemmen

De volgende avond zat ik met Bas op een betonpijp in een dor veld aan de rand van de stad. We keken hoe de auto's langsraasden en wachtten tot het donker werd. Het liep al tegen tien, maar de zon was nog niet onder. Zo laag aan de hemel kon je mooi zien hoe rond de zon was. En hoe klein ze leek terwijl ze zo groot was. Kon je nagaan hoe ver ze was. En hoe warm. En hoe precies goed onze afstand tot de zon was. Dat kon ook niet anders, want anders zouden we hier niet zitten. Dat was wat Geert bedoeld had met dat mooie woord, waar ik nu natuurlijk niet op kon komen.

'Hoelang wil je nog wachten?' vroeg ik.

'Nog heel even.' Bas keek op zijn telefoon, waar hij een filmpje aan het bewerken was dat hij onderweg had gemaakt. Het was echt een goede actie. Terwijl we bezig waren was ik in gedachten Bert en Tanja al verslag aan het doen. Eerst hadden we twintig kopieën gemaakt van een blaadje waar vier keer deze tekst op stond:

Beste eigenaar,

Uw auto is te groot en bevat veel meer metalen en verbruikt veel meer brandstof dan de gemiddelde auto. Ik zou er enorm van opknappen als u een kleinere koopt of misschien zelfs helemaal geen. Denk er eens over!

*Liefs,
Aarde*

Daarna hadden we de blaadjes in vieren geknipt en waren we op pad gegaan. Door de chique wijken van de stad, langs kantoren waar bankiers en advocaten overwerkten. Steeds als we zo'n dikke SUV zagen, pakten we een briefje uit de fietstas en stopten het onder de ruitenwisser. Zou het helpen?

Vragen

- Wat denk jij? Zouden de briefjes helpen? Waarom wel of niet? Zou je zelf zoiets doen?
- In hetzelfde hoofdstuk gaat het ook over verdergaande acties, zoals banden van SUV's leeg laten lopen en verkeersborden met andere cijfers beplakken zodat de maximum snelheid omlaag gaat.
- Wat vind je van zulke acties? Zou je er zelf aan mee willen doen? Waarom wel of niet? Welke reacties zouden de eigenaars van de auto's hebben en hoe zou je daarop reageren? Discussieer erover in groepjes en bedenk een actie waar je wel aan mee zou willen doen.

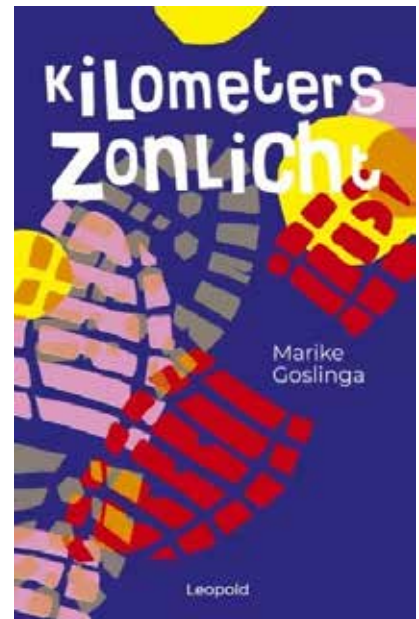
MARIKE GOSLINGA

Een introductie: Ik schrijf jeugdboeken met thema's die kinderen en jongeren kunnen raken. Doordat ze hetzelfde meemaken of doordat ze iets vergelijkbaars meemaken. Ik hoop kinderen daarmee te kunnen ondersteunen en hoop te bieden, zelfs als alles tegen lijkt te zitten. Voor iets oudere kinderen hoop ik daarnaast dat mijn boeken aanzetten tot nadenken over jezelf en je plek in de wereld.

De thema's die in mijn boeken zitten hebben vaak te maken met vriendschap en liefde, dood en leven, stress en jezelf durven zijn. Ondanks de soms wat zware thema's zijn de boeken luchtig en humoristisch geschreven, dat vind ik erg belangrijk.

Mijn laatste boek (13+) gaat over klimaatstress, stress in het algemeen en durven zijn wie je bent. Er zijn twee hoofdpersonen in het boek, Leonne en Peer, beiden vijftien jaar. Leonne vecht voor het klimaat en is daar nogal zwaarmoedig door geworden, tegen overspannenheid aan. Peer vecht vooral tegen zichzelf, denkt onder druk van sociale media dat hij niet veel voorstelt en durft niet te zijn wie hij is. Hij doet zich dan ook voor als iemand anders, genaamd Mick. Zij komen elkaar steeds tegen tijdens het lopen van een tocht, die Leonne loopt om aandacht te vragen voor het klimaat, en Peer om iets te bewijzen aan zijn moeder.

Het volgende fragment is een gesprek tussen hen en nog een derde persoon, Nicky, een meisje van achttien, over de wereldsituatie. Eerst een stuk vanuit de ogen van Leonne, daarna een stukje vanuit de ogen van Peer.

Leonne

'Mooi,' zei Nicky terwijl ze haar hand terugtrok, wat meteen een koud plekje op Leonnes been achterliet, niet normaal, zo snel als dat ging.

'Niks saais aan hoor. Je hebt juist idealistische ouders, die iets zinvols doen. Ik wil dat ook. Iets zinvols doen, er zijn zoveel mensen alleen maar met zichzelf bezig. Hoe ze nog meer kunnen verdienen, ten koste van de arme landen. Al die westerse landen die zeggen dat de economie moet groeien, terwijl dat overduidelijk voor de grootste problemen zorgt. Het verschil tussen arm en rijk wordt alleen maar groter. En de grote vervuilende bedrijven, die hebben uiteindelijk de macht. Ze willen allemaal meer, meer, meer. Ziekelijk. Ik vind het verdomd lastig.'

Leonne luisterde aandachtig naar haar, wat zei ze dat goed, zo zat het inderdaad. En ze stelde het meteen weer anders. Als je er zo naar keek had ze het met haar ouders eigenlijk heel goed getroffen. Ze keek naar Mick, die heel aandachtig een grasspriet aan het vermorzelen was. Ineens kon ze zijn ongemak weer voelen. Was dat schuldgevoel? Was hij zo'n jongen die alleen maar met zichzelf bezig was? Daar leek het wel behoorlijk op. Maar als hij niet was wie hij was, dan hadden ze de echte Mick nog steeds niet gezien.

'Wat vind jij daarvan dan?' vroeg ze rechtstreeks aan hem.

'Waarvan?' vroeg hij, zichtbaar geschrokken.

Peer

Hij probeerde snel iets te vinden. Dat was nou juist het probleem, hij vond niet zo vaak ergens iets van. En hij moest oppassen met wat hij zei, zoveel was duidelijk. Het leek steeds alsof ze hem in een soort val lokten. Zouden ze meer te weten zijn gekomen over hem? Via Suus of Lotte misschien? Straks had Ferdinand met de eigenaar van de camping gesproken. Die kon denken dat hij Max heette tenslotte. Oké, zo snel mogelijk door, weg uit Groningen. Maar eerst ergens iets van vinden, nu.

Blijkbaar vond Leonne de stilte te lang duren, want het leek wel alsof ze nijdig werd. Haar ogen stonden woest. 'Hallo? Wat denk je zelf? Van al die mensen die maar meer willen? Waardoor de aarde helemaal naar de klote gaat? En ze worden er vaak nog niet eens gelukkiger van ook. Te treurig.' Ze schudde haar hoofd.

'Ja, dat vind ik ook kut.'

Nicky moest grinniken.

'Waarom lach je?' vroeg hij. Werd er nou verwacht dat hij mee ging lachen of niet? Hij grijnsde maar wat dommig.

'Ik lach omdat je er volgens mij niet zo heel veel van vindt. Of wel?' Nicky keek vriendelijk terwijl ze de vraag stelde, maar Leonne bleef met vurige ogen naar hem kijken. Het zweet brak hem uit. Wat moest hij zeggen?

'Ik vind meestal niet meteen zoveel ergens van inderdaad,' zei hij aarzelend. Behalve van mezelf dan, dacht hij erachteraan.

'Ja, dat dacht ik wel.' Leonne liet haar schouders demonstratief hangen, alsof hij een hopeloos geval was.

Nicky grijnsde. 'Daar ben ik dus jaloers op. Jij bent praktisch oordeelvrij, neemt het leven zoals het komt. En daardoor sta je dus veel dichterbij jezelf en geniet je waarschijnlijk veel meer van het leven.'

Vraag 1: Wie zijn er verantwoordelijk voor de klimaatcrisis? De grote bedrijven of de consument zelf? Of toch de regeringsleiders?

Vraag 2: Hoe kun je ervoor zorgen dat je hoop blijft houden en niet onderdoort gaat aan negatieve gedachten over de wereldsituatie?

MARK BOODE

Mark Boode (1967) is schrijver en medeoprichter van *Teachers for Climate*. Hij schreef o.a. de YA-boeken **Winnen van de Wereld** (over een 15-jarige klimaatactiviste) en **Vogelkinderen** (over het jaar 2143).

Mark:

“In 2019 werkte ik namens Teachers for Climate met jongeren van Fridays for Future en Code Rood aan de organisatie van een grote klimaatstaking. Dat was heel bijzonder. Tijdens werkweekenden werd samen besloten wat we zouden gaan doen. We discussieerden fel, maar daarna werd er ook gedanst en gezongen.

Op vrijdag 27 september 2019 kwamen er 35.000 scholieren naar Den Haag, drie keer zoveel als we hadden gehoopt. Dit was onze manier om met onze zorgen en boosheid iets goeds te doen, om politici te dwingen om het klimaatprobleem sneller op te lossen.

*Ik besloot dat ik met mijn volgende boek wilde laten zien hoe waar deze jongeren voor vechten, toen en nu. Zo ontstond het verhaal van Yanna en haar nieuwe vrienden Lynne en Kamil van de Green Rebels: **Winnen van de Wereld**.”*

Winnen van de Wereld

Fragment uit hoofdstuk 9: *Yanna, de Green Rebels en buurtbewoners demonsteren tegen de aanleg van een enorme parkeergarage in het centrum van de stad. Ze willen meer fietsenstallingen, meer groen, en minder auto's.*

‘Nu!’ Lynne sleurt me de straat op. ‘Hier.’ Midden op de weg gooit ze een geruite deken neer. Een versleten deken vol kattenharen. Ze trekt me naar beneden. We zitten. Een rugzak zwiept langs mijn hoofd. Schoenen duwen in mijn rug. Het regent benen. Dan klaart de lucht op. Het is zaterdag.

We zitten in rijen, zestig Rebels, zo dicht op elkaar gepropt dat er geen tordje meer tussendoor kan, met onze rug naar een kaal terrein van hard zand en steengruis, de plek waar vijf verdiepingen met parkeerplaatsen moeten komen. Onmiddellijk beginnen de buurtbewoners met het uitzetten van de bordjes met plantennamen. Die bordjes zijn een uur geleden hiernaartoe gereden in twee metalen vuilcontainers en achter op het terrein neergezet.

Het is vreemd om opeens midden op straat te zitten. Voorbijgangers blijven staan. Rebels in oranje hesjes houden auto's tegen en leiden fietsers en voetgangers om ons heen.

Lynne zit rechts van me, Silke links. We ontspannen, maar één kreet van Kamil en we haken allemaal onze armen en benen in elkaar tot een kluwen activisten. Het kost anderhalf uur om ons dan uit elkaar te halen en af te voeren, heeft Lynne uitgerekend. We hebben het geoefend, vanmorgen na de briefing. Eerst de armen in elkaar strengelen, dan samen achteroverleunen, benen optrekken als een kikker, benen in elkaar haken, spieren aanspannen. Kamil en Balder speelden de politie. Samen moesten ze Silke lostrekken, wat dus bijna niet lukte. En die tijd, keer zestig Rebels, gedeeld door wat agenten, is anderhalf uur volgens Lynne. Vrijwillig gaan wij niet weg.

Ik hoor zingen en draai me om naar de Markt. Tientallen groepjes, jongeren en volwassenen, allemaal in het groen, lopen hand in hand over het plein. Balder leidt ze naar de stapels met bordjes en kisten met hamers. Overal timmeren groepjes de groene paaltjes de grond in.

'Hoe komen zij allemaal hier?' Tot vorige week had ik nooit van de Rebels gehoord.

'Insta, Twitter, TikTok.' Lynne glimlacht. 'Sinds we als bos op het journaal zijn geweest, hebben we tien keer zoveel volgers. En buurtbewoners hebben ook een heleboel mensen opgetrommeld.' Lynne wijst. Tussen twee lantaarnpalen wordt een spandoek opgehangen.

SORRY MENSEN,
WE MOETEN WAT BOMEN PARKEREN

Aan de gevels worden meer leuzen uitgerold.

LAAT DIE AUTO'S
MAAR UITSTERVEN

GROUND CONTROL:
PLANTEN ZOEKEN AARDE

Ik kan wel janken, zo mooi is het.

'Wajooo!'

Gegil. Getoeter. Ik schrik. Vijf Rebels in oranje hesjes springen opzij en slaan op een zilvergrijze auto die een meter voor de blokkade stopt.

'Willen jullie dood?' De bestuurder hangt uit het raam en laat de motor loeien. Kamil sprint ernaartoe, maar voordat hij iets kan zeggen, drukt de bestuurder nog een keer lang en hard op de toeter. 'Of ze rotten op of ik rij over ze heen!'

Opdracht 1

Beantwoord de volgende vragen:

- Voor wie heb je meer begrip: voor de Rebels of voor de automobilist?
- Wat denk je dat de volgende partijen van de actie vinden: buurtbewoners, bewoners uit omliggende dorpen, grote supermarkten, de school in de buurt, restauranthouders, vogels.
- Als jij burgemeester was, hoe zou je dit dan oplossen?

'Als het aan ons ligt, worden we een stormvloed waartegen geen enkel politiek verzinsel bestand is.'

Beeld van Boode | Friday For Future Nederland
In: Nič íng íng, 2019

Opdracht 2

Ontwerp nu zelf een actie voor een onderwerp dat jij belangrijk vindt:

- Bedenk wat je wil bereiken met je actie (wat wil je van wie gedaan krijgen en wanneer)?
- Bedenk een vorm voor je actie (bijv. protestsong, handtekeningenactie, stille tocht, demonstratie, boycot, staking)
- Bedenk een slogan voor je actie.
- Bedenk een manier om mensen mee te laten doen aan je actie.
- Bedenk wanneer je actie geslaagd is.
- Ontwerp nu een poster voor je actie.

Meer informatie over Mark Boode vind je op www.markboode.nl. Je kunt hem boeken voor schoolbezoeken via de Schrijverscentrale.

MARLOES MORSHUIS

Marloes Morshuis (1970) schrijft spannende fictie over actuele thema's. Verhalen die kinderen meenemen naar een andere wereld – en die ze tegelijk met andere ogen naar hun eigen wereld laat kijken. Thema's zijn onder andere klimaatverandering, technologie, overbevolking en vluchtelingen.

Marloes: 'In 2015, ten tijde van de klimaat-top in Parijs, maakte ik me druk over de manier waarop volwassenen kinderen in de steek laten. Wereldleiders die bezweren dat ze klimaatverandering tegen willen gaan, maar als maatregelen pijn doen, niet thuis geven. Ik schreef *Borealis*, een spannend verhaal waarin machtige volwassenen op een bizarre manier hun geweten willen schoonwassen. Ze stoppen kinderen in een Ark-van-Noach-achtig kamp in Alaska om ze veilig te houden voor klimaatverandering. Mede omdat *Borealis* NL Leest JR-boek is geweest, heb ik met veel leerlingen over dit onderwerp kunnen praten. In 2016 maakte een minderheid zich echt zorgen, maar inmiddels steekt – helaas - een grote meerderheid zijn vinger op... Dit soort complexe thema's vragen wat mij betreft om verschillende invalshoeken. Zo gaat *Quotum* over overbevolking: stel dat we een miljard mensen laten verdwijnen van de aarde, kunnen anderen dan gewoon lekker doorleven als altijd? Mijn boeken spelen in een wereld die zomaar in de nabije toekomst kan liggen als we een paar verkeerde afslagen nemen - dat vind ik spannende thema's. En misschien zetten ze ook lezers aan het denken over de wereld waarin ze (niet) willen leven.'

Quotum & Semper Sol – Quotum II (12+)

De aarde is te vol. Om oorlog te voorkomen, stelt de Wereldraad een quotum in, een maximaal aantal inwoners per land. Er moeten mensen weg. Ook voor Axel en Tommy is geen plek meer...

Sinds twee jaar bleven de verwarming in het huis van de familie Stevens koud. (...) Zwaar en smerig, dat vatte hun leven als slinker wel zo'n beetje samen. De

winters waren een koude versie van de hel, maar misschien waren de stik hete zomers zonder koelkast en airco nog erger.

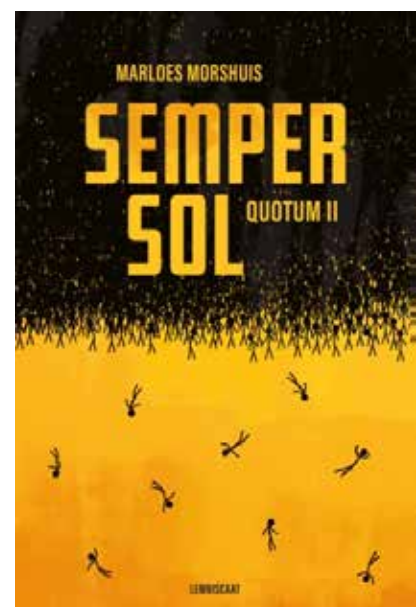
Kon Axel maar wakker worden uit deze nachtmerrie en terug naar de tijd voordat ze slinkers werden. Of beter nog: naar de tijd dat er geen Bevolkingsverdrag bestond en de Wereldraad niet met een quotum bepaalde hoeveel mensen er in een land mochten wonen... en hoeveel er moesten verdwijnen als dat er te veel waren.

(...) Hij liet zich op de vloer vallen en deed dertig push-ups. Hij moest niet zeuren. Hij was zestien, sterk en taai. En hij mocht blij zijn dat hij in de Euro-Unie woonde. Vette pech als je in de slinkstand werd gezet, maar je kon het wel navertellen. In hun land was moord nog strafbaar, braken geen mysterieuze dodelijke ziektes uit die hele dorpen wegvaagden, mochten vrouwen nog baby's krijgen en mensen boven de zeventig naar het ziekenhuis.

Dat was in de meeste landen die een quotum van de Wereldraad hadden gekregen wel anders.

Vragen voor in de klas:

- 1 In Quotum zijn er veel problemen op aarde: overstromingen, droogte, bosbranden, droogte. De Wereldraad denkt dat het beter gaat als er een miljard mensen van de aarde verdwijnt. Denk jij dat de Wereldraad gelijk heeft?
- 2 De Euro-Unie heeft een slimme truc bedacht zodat iedereen het quotum overleeft: slinkers, mensen die bijna niets mogen en daarom maar voor de helft tellen. Zoals Axel... Is dat een goede oplossing? Weet jij een betere?

Borealis (10+)

Joppe is ontvoerd – en niet alleen hij. In het afgelegen Borealis wachten honderdtachtige kinderen op hun lot. Terwijl de lange en koude winter voor de deur staat, stijgt de temperatuur in Borealis tot een kookpunt.

‘... We zijn te laat. Nu zijn wij de nietige vliegjes. De natuur zal ons verpletteren!’

Overal in de zaal klonk gesnik en aan de andere kant van de zaal hoorde Joppe een jongen hartverscheurend huilen. Zelf wist hij niet goed wat hij ervan moest denken.

Sirius liet zijn stem dalen. ‘Ik heb ook goed nieuws. De afgelopen maanden heb ik mijn fortuin ingezet om samen met Polaris en Antares Borealis te bouwen. Hier is alles wat jullie nodig hebben om te overleven: voedsel, bunkers om in te schuilen, kennis. We hebben een plek op aarde gekozen waar jullie kans op overleving van de zondvloed maximaal is. Koud genoeg, zodat flinke opwarming geen probleem is. Hoog genoeg, zodat jullie niet wegspoelen bij de eerste de beste overstroming. Ver weg van de bewoonde wereld, zodat jullie niet worden lastiggevallen door klimaatvluchtelingen die het kamp binnen willen. En we kozen een plek van een ongeëvenaarde schoonheid. Zonder schoonheid is het leven immers zinloos, vinden jullie niet? Daarom heb ik een speciale verrassing. De natuur is ondanks alles zo vriendelijk geweest om vanavond extra feestelijk te maken. Ik wil jullie vragen om de zaal te verlaten en buiten het fenomeen te ervaren waar naar dit kamp genoemd is: aurora borealis!’

Vragen voor in de klas:

- 1 Sirius, Polaris en Antares stichten Borealis omdat ze denken dat het te laat is om klimaatverandering te stoppen. Ben jij het met ze eens?
- 2 Stelling: volwassenen hebben de problemen veroorzaakt. Als zij niets doen om het op te lossen, kun je niet verwachten dat kinderen dat wel doen.

Voor Borealis zijn uitgebreide lessuggesties beschikbaar.

Meer informatie over de boeken van Marloes Morshuis: www.marloesmorshuis.nl

MIJKE PELGRIM

Mijke Pelgrim (1978) werkt als docent Engels op een middelbare school. Ze is schrijfster van vier jeugdboeken, waaronder de klimaat-YA 'Dwarsloper.'

Mijke: 'Vanaf augustus 2018 bracht de Zweedse Greta Thunberg met haar Fridays for Future-beweging een mondiaal klimaatprotest door jongeren op gang. In België werd al snel meegestaakt met protestacties van soms meer dan 30.000 demonstranten. Ook in andere Europese landen werden enorme klimaatmanifestaties georganiseerd door jongeren.'

In Nederland vond op 7 februari 2019 het eerste massale scholierenprotest plaats op het Malieveld. De organisatie was in handen van een groep leerlingen van Dalton Den Haag.

Ik was gefascineerd. Nog nooit in mijn leven had ik meegemaakt dat jongeren zo krachtig hun stem lieten horen. Door mijn eigen leerlingen werd wisselend op de protesten gereageerd. Sommigen staakten mee en incasseerden de uren nablijven, sommigen vonden dat hele klimaatgedoe dikke onzin en een grote groep bleef er stoïcijns onder. Geen mening. Niet mee bezig.

Die laatste groep raakte me het meest en de radertjes in mijn hoofd begonnen te draaien. En zo begon ik aan 'Dwarsloper,' over Tessel van 16 die in een opwelling besluit om mee te gaan met een klimaatmars. Niet omdat ze in het klimaat geïnteresseerd is, maar omdat ze is vastgelopen op school en in een weekje wandelen naar Brussel een mooie timeout ziet.'

Fragment 'Dwarsloper'

Deze dialoog komt uit het laatste stuk van het boek. De groep van duizend lopers, die van Utrecht onderweg is naar een grote klimaatdemonstratie in Brussel, is nog maar een dag verwijderd van de eindbestemming. Onderweg gaat Simon, leider van de Nederlandse jongeren, op bezoek bij een Belgische middelbare school. Tessel gaat mee en luistert achterin de zaal naar het gesprek dat Simon voert met de scholieren.

'Ik ben eigenlijk wel benieuwd... zijn er ook leerlingen van hier die morgen die kant opgaan?'

In mijn hoek achterin zat ik stilletjes te lachen. Typisch Simon om meteen vragen terug te gaan stellen.

Een stuk of dertig handen gingen omhoog.

'O wow,' zei Simon. 'Wat veel. Dat is echt goed!'

De lerares knikte hem toe en het viel me op dat, op een paar jongens en meiden achterin na, eigenlijk iedereen geconcentreerd zat te luisteren. Bij ons op school had mevrouw-tje maatschappijleer echt al een topdag als de luisterverhouding fiftyfifty was.

'Simon, je zei net: we weten waar we het voor doen. Maar kun je dat nog eens uitleggen?'

'Jazeker,' zei Simon. 'We zijn vanuit allerlei Europese steden naar Brussel aan het lopen omdat we vinden dat onze leiders nu eindelijk eens de politieke moed moeten tonen om vol voor het klimaat en het behoud van onze aarde te gaan. Er is geen tijd te verliezen. Bijna de helft van de oorspronkelijke bossen op aarde is verdwenen, de biodiversiteit holt achteruit en zolang er geen drastische maatregelen worden genomen, zal de aarde blijven opwarmen met bosbranden, overstromingen, hongersnoden en een toenemende stroom klimaatvluchtelingen als gevolg. We gaan naar Brussel om actie te eisen. Het roer moet om. De CO2-uitstoot moet omlaag en we zullen met zijn allen moeten werken aan een duurzamere wereld.'

Een deel van de zaal begon spontaan te klappen.

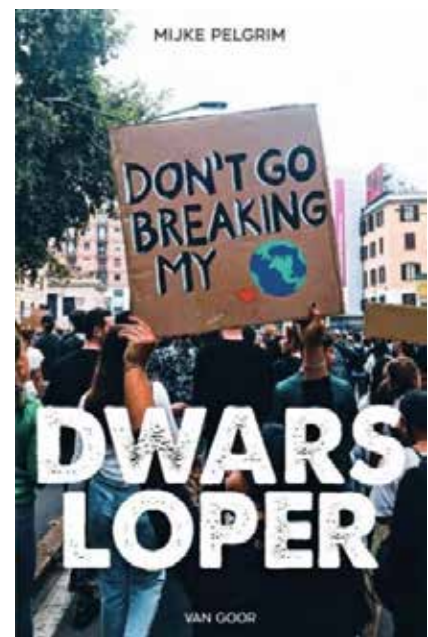
'Goed jongens en meisjes,' zei de lerares. 'Simon is natuurlijk hier om jullie vragen te beantwoorden. 'Wie mag ik het woord geven?'

Een jongen met een blauw overhemd en een keurig kapsel stapte naar een microfoon die in het midden van de zaal stond opgesteld.

'Dag Simon,' zei hij. 'Ik heb een artikel over de natuurkundige Stephen Hawking gelezen. Volgens hem moeten we helemaal geen energie meer steken in het oplossen van het klimaatprobleem. We zijn al veel te ver heen. Hij zegt dat we een andere planeet moeten opzoeken waar we opnieuw kunnen beginnen. Wat vind jij daarvan?'

Een groot deel van de zaal barstte in lachen uit, maar dat leek de jongen wel gewend te zijn. Hij vertrok geen spier en wachtte rustig op zijn antwoord.

'Interessante vraag,' zei Simon.

Vragen

- Hoe denk je dat Simon op de jongen in het blauwe overhemd gaat reageren?
- Welke argumenten zal hij in zijn antwoord gebruiken?
- En hoe zal hij de klimaatmars naar Brussel inpassen in zijn reactie?

Meer informatie over Mijke Pelgrim kun je vinden op www.mijkepelgrim.nl. Zij is via de Schrijverscentrale te boeken voor schoolbezoeken.

THIJS GOVERDE

Thijs Goverde (1971) is kinderboekenschrijver sinds 1998. Hij schrijft altijd fantasievol (en meestal met veel humor) verhalen voor kinderen van 6+ tot 12+. (kinderen van 12+ zijn automatisch ook 6+, maar u begrijpt wat ik bedoel). Onder de grappen, en tussen de prinsen en struikrovers door, verbergt zich in zijn boeken een forse dosis maatschappijkritiek en engagement.

Thijs: Als ik in een klas vragen van kinderen sta te beantwoorden willen ze vaak weten: in wat voor auto rijdt u? (Ja, kinderen begrijpen waar het in de literatuur echt om gaat!) Hun verbijstering is groot wanneer ik vertel dat ik helemaal geen auto heb. "Hoe kun je dan léven?"

Dan leg ik uit dat je, als kinderboekenschrijver, de hele dag bezig bent met de vraag: is dit leuk voor kinderen? Het wordt een soort automatisme. Bij alles wat je doet, de hele dag: Is dit leuk, voor kinderen? En er komt een moment dat je denkt... Nee. De wereld naar de gallemiezen helpen omdat je zo nodig een vliegvakantie wil, of een gehaktbal, of een ritje met de auto – dat is helemaal niet leuk, voor kinderen!

Nou, en dan hou je er dus mee op.

Dan snappen ze het meestal wel.

De Glanzende Stad (10+)

Sooike leeft in een warme, droge, dorre wereld. Hij is dol op verhalen van vroeger (waarin de geoefende lezer o.a. Harry Potter en Lord of the rings zal herkennen) en raakt ervan overtuigd dat hij de Uitverkorene is, die de wereld kan redden door de Duistere Heer te verslaan.

De geheimzinnige motorrijder Mex haalt Sooike over om, samen met zijn geit Sancho, op zoek te gaan naar de Glanzende Stad. Maar Mex houdt er boosaardige plannen op na.

Mex had een droom. Een verlangen. Hij wilde wonen in de Glanzende Stad. Toen hij een kleuter was, vertelde zijn oma hem verhalen over de Glanzende Stad: dat daar geen honger bestond, geen dorst, dat het daar licht was in de nacht en koel in de zomer. Over de dokters die er woonden, die je beter maakten als je ziek was.

Waar niemand stierf voordat hij oud en grijs was. Waar iemand vies, zwaar werk deed omdat ze overal machines voor hadden.

Toen hij geen kleuter meer was, vertelde zijn vader hem dat de Glanzende Stad niet echt bestond. Het was maar een verhaal, zei zijn vader. Een verzinsel. Dat wilde Mex niet geloven.

Hij wist dat iedereen daar sterk was, en gezond, en slim van het naar school gaan. Dus zorgde hij dat hij sterk werd, en gezond, en dat hij leerde lezen en schrijven. Hij leerde hoe je machines moest maken en een gebroken arm kon genezen.

Ten hij dat allemaal was en wist en kon, vroeg hij zijn ouders of ze hem naar de Glanzende Stad wilden brengen.

Wilden ze niet.

Maar zijn oma wilde wel, en stiekem vertrokken ze in de nacht, op weg naar de Glanzende stad.

Vragen:

- Als je goed oplet, zie je dat de Glanzende Stad wel een beetje lijkt op een sprookjesachtige beschrijving van de werkelijkheid waarin wij wonen. Kun je een paar technologieën noemen waar ze in de Glanzende Stad gebruik van maken, die wij zelf ook gebruiken? Voor welke van die technologieën gebruiken we fossiele brandstoffen? Wat denk je, zullen wij die technologie in de toekomst nog gebruiken? Waarom wel/niet?
- Het boek de Glanzende Stad schetst een somber toekomstbeeld: de wereld is heel warm en droog, maar op andere plekken nóg warmer en juist weer heel vochtig. Wat denk jij: zal het echt zo moeilijk worden om te overleven? Of zal het wel meevallen? En waaróm denk je dat?

Donderkat (8+)

Gaby en Michael hebben een akelige achterbuurman: Meneer Dogger, die toevallig ook de baas is van hun vader z'n werk. Hij is een bankdirecteur die zijn geld verdient met milieuvervuiling, kinderarbeid, wapenhandel en dierenmishandeling.

Er is maar één iemand die probeert om Dogger dwars te zitten: een terrorist die zich Donderkat noemt. Die blaast bankgebouwen, tankstations en wapenfabrieken op. Daar zijn nog nooit doden bij gevallen, maar hoe lang blijft dit goed gaan? En wie is de geheimzinnige Donderkat?

Jullie mogen onderhand wel eens weten wie er precies achter onze schutting

woont,' vertelde papa. 'Er is niets, werkelijk niets, waar die schurk voor terugdeinst. Ik zou jullie nog verhalen kunnen vertellen over zijn vrienden Bengbuk, de landmijnenfabrikant, en meneer Cockel, de oliebaas, en meneer Hakmaranman, de houthandelaar. Stuk voor stuk ellendelingen, die de meest verschrikkelijke misdaden op hun geweten hebben. Niet dat ze zelf ooit misdaden plegen, o nee. Het zijn heel nette mensen, allemaal. Ze doen nooit iets wat verboden is. Nee, de schurkenstreken laten ze door anderen uitvoeren. Maar het geld dat ermee verdiend wordt, gaat naar Cockel en Bengbuk en al die anderen. Om precies te zijn: een groot deel van dat geld gaat naar Meneer Dogger, want hij heeft iedereen het geld geleend om hun machines te kopen en mensen in dienst te nemen. Zonder hem kon Bengbuk geen landmijnen maken en Lao Ban geen t-shirts. Meneer Patrao zou geen sojabonen kweken en meneer Perskot geen biggen. Geen van de afschuwelijke dingen die ik jullie verteld heb, zou kunnen gebeuren zonder meneer Dogger.'

'Maar papa, fronste Michael. 'Jij hebt toch ook jarenlang voor de Doggersbank gewerkt? Dan heb jij er toch ook aan meegedaan?'

Papa bloosde een beetje en stotterde: 'Ja, nou, dat zit zo eigenlijk, ik... eh... ik werkte op een andere afdeling, snap je wel?'

'Hmmm,' deed Michael.

Vragen:

- Een kokkel is een soort schelp. Voor welk bedrijf werkt Cockel de oliebaas, denk je? (Wat is het Engelse woord voor schelp?)
- Wat er slecht is aan het maken van landmijnen, dat is wel duidelijk: het is een gemeen wapen dat veel onschuldige slachtoffers maakt. Maar wat is er eigenlijk mis met het maken van t-shirts? Of het handelen in hout? Of het fokken van biggen? Als je niet weet wat er mis mee is, zou je dan kunnen verzinnen wat er mis mee zou kunnen zijn? (Als je wilt kun je het opzoeken op internet. Kijken wat er erger is: jouw fantasie of de werkelijkheid!)
- Als je, zoals de papa uit het fragment, werkt voor een bedrijf dat slechte dingen doet, ben je dan ook een beetje schuldig aan de slechtheid? Waarom wel/niet?

Voor meer informatie over de boeken van Thijs Goverde: www.thijsgoverde.nl

ESTHER WALRAVEN EN WILFRIED IVENS

“Een belangrijk onderwerp uit ons kinderboek ‘Waarom je voetafdruk groter is dan je schoenmaat’ is de snelle klimaatverandering en de grote invloed die wij mensen hebben op onze planeet. We geven in ons boek veel tips om zelf zo goed mogelijk voor de aarde te zorgen, maar beseffen heel goed dat je als kind op de meeste problemen maar weinig invloed hebt. De grote wereldleiders, de ministers en de directeuren van grote bedrijven kunnen veranderingen de goede kant op kunnen sturen. Wij hopen dat meer mensen zich bewust worden van de invloed van ons gedrag op het klimaat, het milieu en de natuur, zodat we de wereld stap voor stap een beetje mooier kunnen maken en samen kunnen gaan voor een duurzame toekomst.”

WAAROM JE VOETAFDRUK GROTER IS DAN JE SCHOENMAAT

Maak jij ook wel eens voetafdrukken in het zand of in de sneeuw? Leuk om jezelf te vergelijken met je kleine broertje of zusje of je oudere neef. Natuurlijk bepaalt de maat van je voet hoe groot je afdruk is. Maar wist je dat je echte voetafdruk op de wereld veel groter is dan je schoenmaat?

Als je het hebt over je voetafdruk, dan denk je waarschijnlijk al snel aan de kuultjes die je schoenen maken in het zand of in de sneeuw. Maar er bestaat nog een andere soort, namelijk je ‘ecologische voetafdruk’: het spoor dat je achterlaat op onze planeet door alles wat je doet.

EEN EIGEN STUKJE AARDE

Alle mensen op de wereld hebben een stukje van de aarde nodig om te kunnen leven. Niet alleen de plek waar je huis staat, maar ook de ruimte die nodig is om het eten te verbouwen dat je opeet, om de

energie te produceren voor alle apparaten die je in huis gebruikt, om je kleding te kunnen maken, om je afval te verwerken en om alle CO₂ die je uitstoot weer op te nemen. Hiervoor is behoorlijk wat ruimte nodig. Als je alle grond die er is eerlijk zou verdelen over alle mensen op de wereld, dan zou er voor iedereen ongeveer 1,7 hectare beschikbaar zijn. Dat zijn meer dan twee voetbalvelden per persoon! Maar... niet iedereen verbruikt evenveel. Als je vaak met de auto gebracht wordt, elke dag vlees eet en veel nieuwe spullen koopt, verbruikt je veel meer dan wanneer je meestal de fiets pakt, vegetarisch eet en veel spullen recyclet (zodat ze opnieuw gebruikt kunnen worden). Hoe meer je verbruikt, des te groter je ecologische voetafdruk.

ECOLOGISCHE VOETAFDRUK

Om te bepalen hoeveel jij gebruikt van onze planeet, kun je je ecologische voetafdruk berekenen. Met vragen als: Hoe vaak ga je met de fiets in plaats van met de auto? Waar komt jouw eten vandaan? Scheid je je afval? en: Hoe vaak krijg je nieuwe kleren of een nieuwe telefoon? krijg je inzicht in jouw verbruik. Mensen in rijke landen verbruiken over het algemeen een stuk meer dan mensen in armere lan-

den. Voor de levensstijl die we in Nederland hebben, is per persoon zo'n 5 hectare van de aarde nodig. Mensen in Kenia, Afghanistan of Bangladesh verbruiken een stuk minder, namelijk minder dan 1 hectare per persoon. Dus als jij je voetafdruk zou vergelijken met die van een kind in een minder rijk land, dan kun je met recht zeggen dat je 'op grote voet leeft'.

Zelf je ecologische voetafdruk berekenen? Daarvoor staan op internet verschillende testjes. Bijvoorbeeld op de website van het Wereld Natuur Fonds. Scan de QR-code en test of je op kleine of grote voet leeft.

Tips voor in de klas:

Denk samen na hoe jullie het schoolplein of de omgeving van de school groener kunnen maken en zo bij kunnen dragen aan meer biodiversiteit. Wat kunnen jullie doen om bijvoorbeeld bijen te helpen? En hoe kunnen jullie je ecologische voetafdruk verkleinen? Hier alvast wat ideetjes:

- Doe mee met het NK Tegelwippen (www.nk-tegelwippen.nl). Vervang tegels door gras, bloemperken, struiken of bomen en help zo de natuur een handje.
- Bloembommen gooien: maak een bolletje van aarde, natuurlijke klei en bloemzaadjes, een tijdje laten drogen en... gooien maar! Op p. 128 van *Waarom je voetafdruk groter is dan je schoenmaat* kun je lezen hoe dat moet.
- Maak zelf een insectenhotel. Van een oude stronk hout en wat bamboe- of rietstengels kun je zelf eenvoudig een luxeverblijf maken voor bijen en andere insecten. Kijk op p. 129 van *Waarom je voetafdruk groter is dan je schoenmaat* voor een beschrijving hoe je zo'n hotel kunt maken. Succes verzekerd!
- Bedenk een leuke, milieuvriendelijke challenge, bijvoorbeeld een week lang alleen drinken en tussendoortjes zonder wegwerpverpakkingen meenemen naar school, zoveel mogelijk lopend of fietsend naar school in plaats van met de auto gebracht worden of een ruil- en reparatiedag. Of verzamel samen zoveel mogelijk zwerfafval. Op p. 130 van *Waarom je voetafdruk groter is dan je schoenmaat* lees je hoe je het verzamelen van zwerfafval leuk en veilig kunt doen. Voor je het weet hebben jullie de smaak te pakken.